

OM Å HA SAXO TIL VENN

Af Jon Gunnar Jørgensen

Norge var ikke akkurat noen akademisk høyborg på 1500-tallet. Det fantes ikke noe universitet i landet, men bispesetene med sine domkapitler og skoler virket likevel som brohoder for de humanistiske strømningene fra kontinentet. Det har neppe vært mange aktører, og den litteratur som har sprunget ut av den norske 1500-tallshumanismen kan heller ikke sies å være stor. Noen teiger har likevel blitt dyrket av lærdomsmenn i Norge, og en slik ligger innenfor historiografien. De norske humanistenes innsats for å vekke kjennskapen til den norrøne sagalitteraturen og til å gjøre kongesagaene tilgjengelige som historiske kildekrifter har vært av stor betydning. Denne nye interessen for sagalitteratur kom ikke av seg selv. Jeg vil se den i nær sammenheng med dansk historiografi, og i første fase spesielt med pioneren Christjern Pedersen og hans banebrytende arbeid med *Gesta danorum*.

I løpet av 1500-tallet vokste det fram to sentrale humanistiske lærdomsmiljøer i Norge, først i Bergen, siden i Oslo. I beskrivelser av den norske humanismen har det vært vanlig å vektlegge to miljøer, slik også Inger Ekrem gjorde i sine bidrag til belysningen av nylatinsk litteratur i Norden i "A History of Nordic Neo-Latin Literature".¹ Bergen var kraftsentret for Vestlandshumanistene, Oslo for Østlandshumanistene. Det foregikk en viss litterær virksomhet også rundt domkapitlene i Stavanger i vest og i Hamar i øst og selvsagt i Nidaros, men det er nokså lite, skal vi dømme etter det vi har overlevd. Derfor snakker vi gjerne om Oslohumanistene og Bergenshumanistene. Miljøene i Bergen og Oslo blomstret til ulik tid og hadde dessuten nokså ulik karakter. Mens Bergenshumanistene for det meste skrev dansk, var det latinen som ble dominerende blant Oslo-humanistene. Det var også forskjeller når det gjaldt tema for den litterære virksomheten. I Bergen vokste det fram en særlig sterk interesse for historisk-topografisk litteratur, og det var i dette miljøet at den norrøne sagalitteraturen ble trukket fram i lyset og presentert for samtidens lærde.

Oslohumanistene var heller ikke uinteressert i denne type litteratur, men deres produksjon på dette området er av mer reproduserende karakter; mindre original når det gjaldt innhold, men mer avansert når det gjaldt form.

Humanistisk historiografi i Bergen

De humanistiske strømningene begynner å gjøre seg gjeldende i Bergen i de siste par tiårene før reformasjonen. Ja, reformasjonen selv nådde forresten også Hansa-byen Bergen lenge før den tok tak i landet forøvrig. Det er helt

¹ M. Skaftø Jensen (red), A History of Nordic Neo-Latin Literature, Odense 1995.

naturlig at europeiske kulturstrømninger først gjorde seg gjeldende i Bergen. Det store tyske befolkningsinnslaget med den kontakten med kontinentet som det har ført med seg, har selvsagt vært viktig. Men som en av Nordens viktigste handelsbyer har Bergen også vært en møteplass, et torg, der det ikke bare ble omsatt tørrfisk, men også kulturimpulser.

Forklaringen på den sterke historieinteressen i Bergen, tror jeg er sammensatt. Den springer naturligvis ut fra den alminnelige historiografiske interesse som fulgte de humanistiske strømningene, men i tillegg tror jeg den har blitt aktualisert av lokale politiske omstendigheter i samtiden. Det er tydelig, dersom man leser samtidige historiografiske skrifter fra Sverige og Danmark, at historiografien også blir tatt i bruk i den statlige propagandaen. I den pågående rivaliseringen mellom Sverige og Danmark kunne maktpolitiske ambisjoner i samtiden legitimeres med å vise til fordums storhet og heltemot. Norge hadde naturligvis ingen rikspolitiske ambisjoner på denne tida, men i byen Bergen hadde Hanseatene steg for steg gjennom mange generasjoner øket sin økonomiske makt og sine privilegier på bekostning av byborgerne. Konflikter mellom hanseatene og de hjemlige myndighetene tilspisset seg på 1500-tallet, og det er ikke av veien å se historieinteressen i lys av dette. Skriftet *Bergens Fundats* (fra ca 1560)² retter seg ganske tydelig mot hanseatene. Med en dokumentert fremstilling av Bergens historie fra grunnleggelsen ved kong Olav Kyrre (konge 1067-1093), kunne man understøtte de norske byborgernes historiske rettigheter. Også den alminnelige interessen for kongesagaene som bereder grunnen for stormaktstiden under Håkon Håkonsson, som også residerte i Bergen, kan ses i lys av dette.

Snorre og Saxo

Det er nettopp humanistenes historiografiske virksomhet jeg selv har vært mest opptatt av, og som jeg her vil konsentrere meg om. Som to grunnpilarer for den humanistiske historiografien i Norden, og med varig innflytelse og gyldighet inn i vår egen tid, står "Snorre" og "Saxo". Ikke personene selv, men deres verker, *Gesta danorum* og *Heimskringla*. Det er av flere grunner naturlig å sette de to i sammenheng, ja nærmest til å betrakte dem som et par. Verkene har blitt til med noen få tiårs mellomrom i nordisk høymiddelalder, og de har dessuten det til felles at de etter en stille tilværelse gjennom senmiddelalderen ble gjenoppdaget av renessansehumanistene på 1500-tallet.

De to verkene har så gjennom tidene tjent som hovedkilder for historieskrivingen i Danmark og Norge. Begge har oppnådd en sterk og nokså parallell stilling som litterære nasjonalsymboler i de respektive to land. Denne symbolverdien er imidlertid for Snorres vedkomne atskillig

² M. Sørli (utg), *Bergens Fundats*, Bergen 1957.

yngre enn for Saxos. *Heimskringlas* posisjon ble bygget opp i Norge i løpet av 1800-tallet, etter unionsbruddet med Danmark. Dette bruddet ble også begynnelsen til et samlivsbrudd mellom Saxo og Snorre, en skilsmisse som nok nordmennene må bære ansvaret for.

Paret Saxo og Snorre hang nært sammen i flere århundrer. På et vis kan man si at Snorre skylder Saxo livet. Fødselen på Island på 1200-tallet hadde neppe noe med Saxo å gjøre, men for gjenfødselen på 1500-tallet hadde Saxo avgjørende betydning – både direkte og indirekte. Den indirekte betydningen var kanskje viktigst, og den må også ha gjort seg gjeldende først. Utgaven av *Gesta danorum* vakte, som vi vet, stor interesse både i Skandinavia og Europa forøvrig. Den ble naturligvis også kjent i de små humanistiske kretsene i Norge, og jeg tror den hadde stor betydning for å etablere den nasjonalhistoriske interessen blant humanistene i Skandinavia. På den måten tror jeg Saxo-utgaven har ryddet veien for lesning av kongesagalitteratur ved at den bygde opp en ny prestisje for middelalderskriftene og skapte et marked for sagalitteraturen. Det er en klar sammenheng mellom Saxo-utgivelsen i 1514 og at nordmennene bare få år senere rettet ny oppmerksomhet mot de norrøne kongesagaene.

Saxos direkte betydning for gjenfødselen av Snorre er enda tydeligere. Etter at Christjern Pedersen i 1514 hadde utgitt *Gesta danorum* første gang, arbeidet han med en oversettelse til dansk. Denne oversettelsen ville han supplere med opplysninger fra andre kilder, og han samlet derfor stoff om dansk historie fra forskjellige europeiske krøniker. På en eller annen måte må Christjern Pedersen ha blitt kjent med at det fantes gammel historisk litteratur i Norge, som også inneholdt opplysninger som angikk Danmark. Han har fått en nordmann til å gjennomgå materialet og ta utdrag på dansk om relevante emner. Man kan godt si at dette ledet fram til Snorres gjenfødselse. Selve ekserptene som Christjern Pedersen fikk fra Norge, er tapt, antakelig gikk de med da Universitetsbiblioteket brant i 1728. Men mye av innholdet er bevart i avskrifter av Anders Vedel og Stephan Stephanius, og dessuten gjennom Vedels bruk i egne arbeider. Gustav Storm undersøkte dette materialet og kom fram til at minst tre forskjellige middelalderkodekser lå til grunn for ekserptene.³ Christjern Pedersen var tydeligvis ikke selv klar over at stoffet stammet fra flere kilder, og av det sluttet Storm at han ikke selv hadde hatt direkte kjennskap til kildene, men at han hadde fått stoffet ferdig oversatt fra Norge. Storm satte ekserptene i forbindelse med Christjern Pedersens venn Erik Valkendorf, som i 1510-1522 var erkebiskop i Nidaros, og tenkte seg at oversettelsen var utført ca 1520. Selv har jeg argumentert mot Storm på dette punktet og for en noe

³ G. Storm, "Biskop Isleifs Krønike", *Arkiv for nordisk filologi*, 2 (1885), 319 – 38. Storm identifiserte her to av manuskriptene som henholdsvis, "Bergsbok" og "Fagrskinna B". Det tredje mente han måtte være et Heimskringla-manuskript. Senere har den islandske forskeren Jakob Benediktsson sannsynliggjort at dette har vært det såkalte "Kringla". Jakob Benediktsson, "Hvar var Snorri nefndur höfundur Heimskringlu", *Skírnir* 1955, 22.

senere datering, nærmere bestemt til midt på 1530-tallet,⁴ men det rokker ikke ved det faktum at dette er eldste kjente kongesagaoversettelse, og det første tegn til anvendelse av dette materialet i nyere tid.

Alle de tre manuskriptene som er identifisert som forelegg for ekserptene fantes i Bergen. Det kan derfor ikke være tvil om at det er Bergen som er opphavsstedet for dem. Det er altså en direkte sammenheng mellom Christjern Pedersens arbeid med Saxo og gjenfødselen av Snorre i Bergen.

Flere oversettelser fulgte så i kjølvannet etter ekserptene. Bergen fortsatte å være sentrum for denne virksomheten. Vi har to kjente kongesagaoversettelser fra omkring 1550. Lagmannen i Bergen, Mattis Størssøn, skrev på 1540-tallet⁵ en svært kortfattet oversettelse av sagaene i sammenheng fra de eldste tider med Ynglingesaga til og med Håkon Håkonssons saga, der tiden fram til kong Sverre er dekket av *Heimskringla*. En yngre versjon er så supplert med stoff helt fram til forfatterens egen tid. Kort etter Mattis Størssøn skrev en annen nordmann, Laurents Hanssøn, også bosatt nær Bergen, en oversettelse basert først og fremst på første del av *Heimskringla*, fra Ynglingesaga til midt i Olav Tryggvasons saga, dvs. ca en firedel av *Heimskringla*. Laurents Hanssøns tekst er også forkortet, men ikke så mye som Mattis Størssøns.

Vi kjenner til flere andre arbeider fra bergensmiljøet fra tiårene midt på 1500-tallet. Et mindre kjent *Heimskringla*-ekserpt finnes i et håndskrift i Stockholm (Sth. papp. 84 fol.), *Bergens Fundats* er nevnt, den har også med noen avsnitt fra *Heimskringla* i begynnelsen. Et annet mindre kjent arbeid, som også kan knyttes til dette miljøet, er en oversettelse av *Orkneyinga saga* (Sth. papp. 39 fol.). Denne sagaen forteller om Orknøy-jarlene kan ses som en parallell til kongesagaverker som *Heimskringla* for Norge og *Knytlunga saga* for Danmark.

Av de bergenske oversettelsesarbeidene var det Mattis Størssøns som skulle få størst betydning, mens Laurents Hanssøns knapt fikk noen påviselig virkning. Laurents Hanssøns arbeid er bare overlevert i ett eneste manuskript, Laurents' eget, men kunne fortjent mer oppmerksomhet. Det ble trolig sendt til Hans Svaning, som den gang var Kronprins Frederiks lærer, straks det var ferdig. Svaning har nok brukt det noe, og det har også professor Ole Worm i forbindelse med utgivelsen av Peder Claussøns sagaoversettelser (1633), men siden ble det for det meste liggende og samle støv i Det kongelige bibliotek. I 1899 ble manuskriptet utgitt til vitenskapelig bruk av Gustav Storm.⁶

⁴ J.G. Jørgensen, "Sagaoversettelser i Norge på 1500-tallet", *Collegium medievale*, vol. 6.2 (1993), 169-98.

⁵ Om denne dateringen, se J.G. Jørgensen, som i note 4. Oversettelsen er tidligere av Gustav Storm datert til etter 1551.

⁶ G. Storm (utg.), *Laurents Hanssøns sagaoversættelse*, Christiania 1899.

Med Mattis Størssøns oversettelse forholder det seg annerledes. Den ble spredt i en mengde håndskrifter – minst ti er bevart. En avskrift havnet i København hos Arild Huitfeldt, som sørget for å få teksten utgitt i 1594 ved presten Jens Mortenssøn. En annen avskrift havnet i Oslo-humanisten Hallvard Gunnarssøns hender og ble lagt til grunn for en rimkrønike på latin, utgitt i Rostock 1606. En del av teksten oversatt tilbake til islandsk finnes i det islandske nasjonalbiblioteket (LBS 2639 4to fra ca 1730).

Den første helhetlige *Heimskringla*-oversettelsen ble utført helt på slutten av århundret (1599) av presten Peder Claussøn Friis (1545-1614). Han virket hele sitt liv som prest på sørspissen av Norge, nær Lindesnes, i Stavanger bispedømme. Likevel er det nok riktig å knytte også ham til Bergenshumanistene. En viktig hjemmelsmann for Peder var lagmannen Jon Simonssøn (1512-75). Han hadde tidligere virket i Bergen fra ca 1532 til 1546, og var da aktiv i det humanistiske miljøet. At han interesserte seg for kongesagaer, vet vi med sikkerhet, fordi vi kan kjenne skriverhånda hans i marginalnotiser i flere viktige sagamanskripter. Selv har jeg også lansert ham som en sannsynlig opphavsmann til Christjern Pedersens ekserpter.⁷ Det var stor aldersforskjell mellom Jon og Peder, men de var antakelig litt i slekt, så det er sannsynlig at de har hatt kontakt helt fra Peders barneår. At Jon var innflytter i landsdelen, kan ha bidratt til at han dyrket forbindelsen med Peders familie særlig sterkt.

I løpet av de siste par tiårene av 1500-tallet produserte Peder Claussøn en rekke større og mindre skrifter, de fleste med historisk-topografisk innhold. Ingenting av dette ble trykt mens han levde, men må likevel ha fått en viss utbredelse i manuskripter. Det største enkeltarbeidet var sagaoversettelsen, eller rettere sagt sagaoversettelsene. Etter at *Heimskringla* var klar i 1599, fortsatte han med *Baglersagaen* og *Håkon Håkonssøns saga*, knyttet sammen med *Sverres saga* som han hentet fra Mattis Størssøn. Et manuskript av dette storverket fant veien til København, og til Ole Worm, som utgav det i 1633, med tittelen *Norske Kongers Chrönicke*. Denne utgaven er en milepæl i sagaforskningens historie. Dens betydning kan vanskelig overvurderes, fordi den etablerte verket *Heimskringla* innenfor nordisk historiografi.

Betegnelsene ”Snorre” og ”Saxo”

Det er i samsvar med hevdvunnen språkbruk å omtale verkene *Gesta danorum* og *Heimskringla* som Saxo og Snorre. Vi har flere eksempler på at kjente, klassiske krøniker eller lærdomsverker blir omtalt med forfatterens navn og ikke verkets (Tacitus, Svetonius osv), og det er vel denne skikken som ligger bak at verket *Gesta danorum* alminnelig omtales som ”Saxo”. Denne betegnelsen har vært vanlig helt siden renessansen. Med Worms

⁷ J.G. Jørgensen 1993, 185-86, som i note 4.

utgave av Peder Claussøns sagaoversettelser ble det behørig fastslått at den delen som siden er blitt kalt *Heimskringla*, og som dekket tiden fram til at kong Sverre trer inn på arenaen, var skrevet av Snorre Sturlasson. Worm kalte verket for “Norske kongers Chrönicke”, men det ble snart omtalt som “Snorre” eller “Snorro”, og denne betegnelsen ble gjerne brukt om helheten, ikke bare om *Heimskringla*-delen. Ingen andre islandske sagaverker, selv om forfatteren er kjent, betegnes med forfatternavn på denne måten. Det forekommer at et verk knyttes til en antatt forfatter eller opphavsmann, som f. eks Sæmundar Edda eller Snorra Edda, men mannsnavnet står da som attributt til verkenavnet. Håndskrifter kan også få navn etter eiere, som Wormsbók (Codex Wormianus) og Frísbók (Codex Frisianus), men mannsnavnet står også her som attributt. Jeg antar at betegnelsen “Snorro” for kongesagaene skyldes påvirkning fra “Saxo”. Denne iakttagelsen er kanskje ikke så vesentlig, men illustrerer den nære forbindelsen mellom de to verkene i resepsjonen.

Utgivelse

Det som tydeligst viser det forhold at Snorre og Saxo blir betraktet som et par, er hvordan verkene er utgitt på dansk på 17- og 1800-tallet. I 1752 utkom Sejer Schousbølles nyoversettelse av Saxo hos boktrykker Gødicke. Dette var første danske Saxo-oversettelse etter Vedels fra 1575. I 1757 ga samme Gødicke ut en ny bearbeidelse av Peder Claussøns sagaoversettelser. Det er snakk om en meget omfattende språklig omarbeidelse, nye kommentarer og dessuten parafraaser av skaldekvadene, som ikke var med i Worms utgave. Det blir ikke angitt i boka hvem som har stått for denne omarbeidelsen, men i følge en bibliografisk notis til utgaven i kartoteket i British Museum (British Library), skal det være den samme Schousbølle. Det er også svært sannsynlig, ettersom forleggeren er den samme og det ikke har gått lengre tid fra Saxo-utgivelsen enn at arbeidene godt kan være gjort i sammenheng.

Neste gang Saxo ble utgitt i oversettelse, skjedde det også i sammenheng med Snorre. Nå var det N.F.S. Grundtvig som oversatte begge verker på ny, og begge kom ut i København i 1818-22. *Heimskringla*-utgaven var planlagt som et norsk-dansk samarbeid. Men før prosjektet kom ordentlig i gang, inntraff 1814 med unionsoppløsningen. Med den fulgte nasjonale strømninger i Norge som nok falt skandinavisten Grundtvig tungt for brystet. Samarbeidet sprakk, og i innledningen til *Heimskringla*-oversettelsen la Grundtvig inn noen kostelige utfall av hellig vrede mot nordmennene. Han hevdet bl.a. at nordmennene ikke hadde gitt Saxo behørig oppmerksomhet, og denne kritikken knyttet han spesielt til sin forgjenger som *Heimskringla*-utgiver i København, nordmannen Gerhard Schøning. Han var “lettroende, hvor det gjaldt Islændernes og egne Indfald, vantroe, hvor det gjaldt Andres Vidnesbyrd, høist partisk for hvad han

kaldte Norsk, og høist ubillig mod Saxo, hvem Norges Historiker nødvendig maa have til Ven, om hans Verk fra første Stund skal lykkes.”⁸

Jeg er ikke sikker på hvor godt Grundtvig her rammer fortiden, men han har helt sikkert fanget opp en tendens i samtiden, og ser man på århundret som fulgte, virker ordene nesten profetiske. *Heimskringla* ble et av de viktigste redskapene i den norske nasjonsbyggingen. Den dannet en bro fra middelalderen og det gamle kongedømmet og til det nye Norge. Med Snorres hjelp ville man oppdra det norske folket til å se på seg selv som en egen nasjon med historiske røtter. I dette århundret tilegnet nordmennene seg *Heimskringla* fra Danmark. Mens den danske oversettelsen fra Grundtvig ble dømt nord og ned med en forbløffende mangel på saklige argumenter, så en rekke nyoversettelser dagens lys i Norge: Jakob Aall (1838-39), P.A. Munch (1859), Steinar Schjøtt (1874-80) og til slutt Gustav Storm (1899). Det underlige ved dette er at det på denne tiden ikke var noen forskjell på skriftspråket i Danmark og Norge, bortsett fra at det ble kalt dansk i Danmark og dansk-norsk i Norge. Steinar Schjøtt's oversettelse skiller seg rett nok ut i denne sammenhengen, for den var på landsmål (nynorsk), som nettopp på denne tiden ble lansert som framtidens norske skriftspråk.

Kongesagaene var hovedkilder for den nasjonale historieforskningen, som vi tydelig kan se av P.A. Munchs store norgeshistorie som er en særlig viktig og tidstypisk frukt av 1800-tallets norske historieskrivning. Kongesagaene ble nå også objektet for tekstkritisk forskning i Norge, og her bidro Gustav Storm sterkt til at *Heimskringlas* tekst ble etablert slik vi kjenner den i dag. Norske forskere brukte naturligvis også Saxo, men i liten grad. Historikerne stemplet ham som mindre pålitelig enn Snorre, og Saxo ble aldri introdusert for folket. Saxo var Danmarks bok, Snorre var Norges – selv om det faktisk aldri ble lagt skjul på at den var skrevet av en islending.

Selv om Nordmennene i løpet av 1800-tallet tok til seg Snorre, ville ikke danskene helt gi slipp på ham. Da en ny Saxo-oversettelse ble planlagt mot slutten av århundret, var det fremdeles naturlig å ta Snorre med. Frederik Winkel Horn fikk derfor oppgaven å oversette begge verker. De skulle utstyres med illustrasjoner, og i 1898 utkom Saxo, illustrert av Louis Moe. Prosjekt Snorre var også på god vei. En del av teksten og noen tegninger var allerede klare. Men samtidig var et liknende prosjekt kommet i gang i Norge. Stenersens forlag hadde satt Gustav Storm i gang med å oversette Snorre, og en gruppe unge, talentfulle kunstnere var engasjert til å illustrere. Av markedshensyn kjøpte Stenersen det halvferdige danske prosjektet og nedla det. Dette ble slutten på det 200-årige samliv mellom Snorre og Saxo, selv om det heldigvis ikke ble slutten for Snorre i Danmark.

⁸ N.F.S. Grundtvig, *Norges Konge-Krønike*, København 1818, XLVIII.

I Norge, derimot, kan vi slett ikke si at Saxo er blitt tatt inn i varmen. Verket har aldri blitt utgitt i Norge, langt mindre oversatt til norsk. I 2000 utkom verket i ny oversettelse i Danmark, i en praktfull utgave fra Det danske sprog- og litteraturselskab. Tross lav pris og vakkert bokutstyr har universitetsbokhandelen i Oslo siden 2001 kun solgt ett eksemplar eller sett i året. Og om noen lurer på hvem kjøpte dette eksemplaret i 2001, så var det altså jeg.

Litteraturliste

- Bergens Fundas*. Utg. Mikjel Sørli, Bergen 1957.
- Friis, Peder Claussøn, *Samlede Skrifter*. Utg. Gustav Storm, Kristiania 1881.
Norske Kongers Krønike oc bedriff (Mattis Størssøns sagaoversettelse).
Utg. Jens Mortensen, Kiøbenhaffn 1594.
- Hanssøn, Laurents, *Laurentis Hanssøns sagaoversættelse*. Utg v. Gustav Storm, Christiania 1899.
- Heimskringla, edr Noregs konunga sögor*. Utg. Gerh. Schøning et.al.,
Havniae 1777-1826.
- Grundtvig, N.F.S. (Overs.), *Norges Konge-Krønike af Snorro Sturlesøn*,
Kiøbenhavn 1818-22.
- Jørgensen, Jon Gunnar, “Fornmenntamenn uppgötva konungasögurnar”,
Skáldskaparmál, 3 (1994), 144-52.
- Jørgensen, Jon Gunnar, “Sagaoversettelser i Norge på 1500-tallet”,
Collegium medievale, 6.2 (1993), 169-98.
- Skafta Jensen, Minna (red), *A History of Nordic Neo-Latin Literature*.
[Artikler om de norske humanistene av Inger Ekrem], Odense 1995.
- Snorre Sturlesens Norske Kongers Chronika*. [Utg. Sejer Schousbølle],
Kiøbenhavn, 1757.
- Snorre Sturlesøns Norske Kongers Chronica*. Utg. Ole Worm, København
1633.
- Storm, Gustav, “Biskop Isleifs Krønike”, *Arkiv for nordisk filologi*, 2
(1885), 319-38.
-